

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2016/3

yıl: 7 cilt: VII sayı: 15

Özet

Sahabe Kur'an'ı tefsir ederken son derece dikkatli davranmış; bu hususta çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler genellikle ifade edildiği üzere Kur'an'ın Kur'an'la, Kur'an'ın sünnetle ve Kur'an'ın Arap Dili ile tefsir edilmesidir. Re'y ile tefsir olarak nitelendirilebileceğimiz bu son yöntem sahabilerin tefsirde sıklıkla başvurdukları yöntemlerden birisi olup günümüze değin etkinliğini korumaya devam etmiştir. Kur'an ilimleri içerisinde yer alan müteşabihat, mübhemat Arap dilinin verileri kullanılarak izah edilmiş; bu husus dilin tefsirde başat rol oynadığını göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmiştir.

Sahabiler çoğunlukla Arap olmaları vesilesiyle her ne kadar aynı bilgi ve kültür birikimine sahip olmasalar da dilin selikasına, fesahat ve belağatına aşinalıkları dolayısıyla Kur'an'ı yorumlarken; dilin söz varlığını, bunun yanı sıra söz sanatlarını dikkate almışlardır. O gün bugünkü anlamda söz sanatının adı konulmamış olsa bile onlar bunun farkında olan seçkin insanlar olarak Kur'an'ı tefsir etmişlerdir.

Bu makalede sahabenin yaptığı luğavi tefsir üzerinde durulacak, ayetler üzerinde yaptıkları dilsel açıklama ve istişhadlarına yer verilecektir. Ayrıca Arap Dili ve Belağatına vukufiyetleri dolayısıyla tefsir ettikleri ayetlerde kullandıkları araçlar ele alınacaktır. Bu makalede luğavi tefsirin sahabe ile başladığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sahabe, luğavi tefsir, Garibu'l-Kur'an, el-vucuh ve'n-nezair, istişhad, muarreb.

Linguistic Tendency in Sahabah Tafsir

Abstract

Sahabah (companions) were very careful when commenting on the Qur'an; they used various methods in this regard. As generally expressed, these methods are interpreting the Quran by itself, by Sunnah and by the Arabic Language. This last method, which we can characterize as Tafsir by ra'y (sound opinion), is one of the tafsir methods, frequently applied by sahabah and it has been maintained its effectiveness until today. The mutashabih (allegorical) and mubham (indefinite) words in the Quranic sciences have been explained by using the data of the Arabic language. This fact has importance in that it shows that the language plays a leading role in Tafsir.

Although Sahabah do not possess the same accumulation of knowledge and culture on the occasion of being mostly Arab, they took into account the vocabulary of language and rhetoric when interpreting the Qur'an because of their familiarity with the fluent, eloquence and rhetoric of the language. Even though the name of the rhetoric was not given in that day in the present sense, they have interpreted the Qur'an as distinguished people, being aware of that.

This article will focus on the linguistic tafsir of sahabah and provides their linguistic explanations and istishhad (citing as evidence) on the verses. In addition, it examines the means which they used in the verses they interpret due to their acquaintance with the Arabic language and rhetoric. To sum up, this article argues that linguistic tafsir began with sahabah.

Key Words: Sahabah, Linguistic Tafsir, Gharib al-Quran, al-Wujuh wa al-Nazhair, Istishhad, Mu'arrab.

* Bu makale, 22-23 Mayıs 2015 tarihinde Sivas'ta düzenlenen Kur'an ve Sahabe Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Şırnak Ü., İlahiyat Fakültesi, Tefsir A. B. D.
agul_47@hotmail.com

Giriş

Sözlükte, *koruyup kollamak, boyun eğmek*,¹ anlamlarındaki s-h-b kökünden türeyen “sahib” kelimesinin ism-i mensubu olan “sahabi” kelimesi terim olarak; Hz. Peygamber’i gören, Müslüman olup onunla sohbet eden kimse² olarak tarif edilmektedir. Kur’anda s-h-b kökü değişik türevleriyle 97 yerde geçmektedir.³ Kur’anda geçtiği yerlerde arkadaş, dost;⁴ ahali,⁵ cennet ve cehennem halkı,⁶ görevli, memur^v anlamlarında kullanılmıştır.

Kur’anda, Hz. Peygamber’e arkadaşlık eden kişiler olarak sahabe insani yönleri ve fiilleriyle tavsif edilmişlerdir. Onlar hakiki müminler olup,⁸ Allah yolunda hicret etmiş Muhacirlerle onlara kucak açan Ensar olarak; Allah’ın rızasını ve lütfunu istemiş,⁹ Allah tarafından seçilmiş,¹⁰ ümmetin seçkinleri olmuşlardır. Takva sahibi olmaları¹¹ hasebiyle, Allah kendilerinden razı olmuş;¹² raşid olmaları¹³ dolayısıyla da Hz. Peygamber’e danışmanlık yapmış, daima ona yardımcı olmuş, ona her konuda destek vermişlerdir. İbadete düşkün olan bu nesil, kâfirlere karşı amansız, müminlere merhametli davranmış; Allah’ın mağfîret vadine mazhar olmuş,¹⁴ cennetle müjdelenmişlerdir.¹⁵ Ayrıca onlardan Tevrat ve İncil’de bahsedilmiş;¹⁶ in-

1 Muhammed b. Mukerrem İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Beyrut: 1999, s-h-b mad.; Ebu’l-Hasan Ahmed İbn Fae ris, *Mekayisu’l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut: 1979, s-h-b mad.

2 Buhari, Fezailu Ashabi’n-Nebi.

3 Bkz. Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mucemu’l-Müfehres li Elfazi Kur’ani’l-Kerim*, Kahire: t.y., s-h-b mad.

4 Tevbe, 9/40; Kehf, 18/9, 34; Kalem, 68/48; Tekvir, 81/22.

5 Hacc, 22/44.

6 Bakara, 2/82; Bakara, 2/217; Fatır, 35/6.

7 Muddessir, 74/31.

8 Enfal, 8/74.

9 Tevbe, 9/72.

10 Tevbe, 9/100; Hadid, 57/10; Enbiya, 21/101; Nisa, 4/95.

11 Fetih, 48/26; Tevbe, 9/72.

12 Fetih, 48/18; Vakıa, 56/10-12.

13 Hucurat, 49/7-8.

14 Fetih, 48/29.

15 Tevbe, 9/19-22.

16 Fetih, 48/29.

sanlık ailesinin en hayırlı topluluğu olarak¹⁷ Kur'an, kendilerine haleflerinin dua etmelerini istemiştir.¹⁸ Bunun yanında insan olmaları sebebiyle de ikaz edilmişlerdir. Hutbe esnasında mescidi terk etmeleri,¹⁹ fidye almaları,²⁰ savaşta ganimet elde etme hırsıyla yerlerinden ayrılmaları,²¹ Tebük seferine katılmamaları²² nedeniyle Allah tarafından uyarılmışlardır.²³ Bununla birlikte Hz. Peygamber'in yaşantısına birinci elden tanıklıkları, onu hayatları boyunca bir numune-i imtisal olarak görmeleri ömürlerinin Kur'an ve sünnet çizgisinde şekillenmesini beraberinde getirmiştir.

*Efsahu'l-Arab*²⁴ olan Hz. Peygamber'e *Cevamiu'l-Kelim* olma yeteneği bahşedilmiş, kendisine verilen bu dil yeteneği sayesinde muhatablarının idrak derecelerini de dikkate alarak Kur'an'ı tefsir etmiştir. Hz. Peygamber mücmeli tafsil, mübhem-i tebyin, mutlakı takyid, umumu tahsis ederek Kur'an'ı tefsir etmiş, bazen de temsillerle Kur'an'ı açıklama cihetine gitmiştir.²⁵

Hz. Peygamber'in irtihaliyle sahabe, Kitaba ve sünnete sınımsız sarılmış, karşılaştıkları problemleri onlara dayanarak çözmeye çalışmıştır. "*Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*"²⁶ ayetinde buyrulduğu üzere Kur'an Arapça olarak indirilmiştir. Kur'an'ı, ilk müfessiri Hz. Peygamber'den sonra en iyi anlayan nesil olan sahabe, saf bir inanca sahipti. Eski medeniyetlerin ve felsefelerin etkisi altında kalmadıkları için dil zevkleri bozulmamıştı. Bu yüzden Kur'an'ı daha iyi anlıyorlardı. Bununla birlikte Kur'an'ı anlama bakımından seviyeleri farklıydı. Kur'an'la sürekli haşır neşir olmaları, Hz. Peygamber'le arkadaşlıkları, Arap dili ve şiirine vukufiyetleri, akli muhakeme kabiliyetleri ve tarihi bilgileri eşit olmadığı gibi Kur'an hakkındaki bilgileri de farklı olabilmekteydi.²⁷ Onlar nüzul ortamındaki hadiselerle şahit olmuşlardır. Bu yüzden sahabe kendilerinden sonraki nesillere nazaran Kur'an'ı daha iyi anlamışlardır. İbn Mesud'un "*Kur'an'da hangi ayetin kimin hakkında, nerede indiğini en iyi bileninizim*" sözü ve diğer sahabilerin benzer ifadeleri konuya açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir.²⁸

17 Al-İmran, 3/110.

18 Haşr, 59/10.

19 Cuma, 62/11.

20 Enfal, 8/68-69.

21 Al-İmran, 3/155.

22 Tevbe, 9/117-118.

23 Sahabenin ikaz edildiği hususlar için bkz. Ahzab, 33/28, 29, 53; Hucurat, 49/2-3, Mucadele, 58/12-13; Mumtahine, 60/1; Tahrim, 66/3-5.

24 Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *el-Muzhir fi İlimi'l-Luğa ve Envaiha*, Şerh: Muhammed Ahmed Cadu'l-Mevla Bek, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Ali Muhammed el-Bicavi, Beyrut: 1982, I, 209; a.mlf., *ed-Durerul-Munteşira fi'l-Ehadisi'l-Muştehirah*, thk. Muhammed b. Lutfi es-Sebbağ, Riyad: t.y., s.56.

25 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an-ı Tefsiri*, İstanbul: 2014, s.18.

26 Yusuf, 12/2.

27 Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirun*, Kahire: 2000, I, 29; Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an-ı Tefsiri*, s.18.

28 Bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-

Sahabenin Kur'an'ı tefsir ederken Hz. Peygamber'den bu konuda gelen rivayetlerin olmaması durumunda, ihtiyatlı davrandığı belirtilse de kaynaklarda geçtiği üzere onlar Kur'an'ı, Arap dilini, şiirini ve kendi reylerini kullanarak Kur'an'ı açıklama cihetine gitmişlerdir. Sahabe tefsirine bakıldığında genelde luğavi bir yön nelimden söz etmek mümkündür. Zira sahabe döneminde fetihlerin artması sonucu Arapça konuşamayan ya da konuşmakta zorlanan İslam'a yeni giren halklar, Kur'an'ı anlamak için Arapçayı öğrenmeye çaba göstermişlerdir. Bunu yaparken Kur'an'da yer alan birçok lafzın anlamını, bunların neye delalet ettiği hususunu, Kur'an'daki belagat ile ilgili hususları bilmemelerinden ötürü aşırı derecede zorlanmışlardır.²⁹ Buna yönelik çözümler, sahabenin ileri gelenlerine sorulan sorulara ve onların verdikleri cevaplardan oluşmaktadır. Bunlar genellikle dile dayalı luğavi açıklamalardır. İşte sahabenin bu luğavi tefsir yönelimi burada ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Luğavi Tefsir ve Sahabe Tefsirindeki Yeri

Luğavi tefsir, filolojik veya dilbilimsel tefsir olarak addedilse de kavramların farklı içeriklere³⁰ sahip olmaları nedeniyle luğavi tefsir kullanımı burada tercih edilmiştir. Luğavi tefsir, "*Kur'an'ın anlamlarını Arapçada varid olduğu şekliyle ortaya koymak*"³¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdaki *Kur'an'ın anlamlarından* kasıt, tefsire malzeme olan her türlü husus olup bunun içine Kur'an, sünnet, esbab-ı nüzul vb. girmektedir. *Arap dilinde varid olduğu şekilden* anlaşılan husus, Arap dili vasıtasıyla Kur'an'ın tefsir edilmesidir. Bu, Arapların bildiği beyan üsluplarını içermekte, çağdaş terminolojiyi dışlamaktadır.³²

Kur'an'ı doğru anlama gayreti, Kur'an'ın model alınması, onun kaynak ve delil kabul edilmesi, sosyal, ekonomik ve siyasi amiller³³ luğavi tefsirin gelişmesini hızlandırmış; sahabe buna garib kelimeler, kabile lehçeleri, muarreb kelimeler, vucuh ve nezair, şiirle istişhad gibi konularda yaptıkları tefsirlerle öncülük etmiştir. Burada sahabenin bu konuda yaptığı luğavi tefsir irdelenmeye çalışılacaktır.

1.1 Garib

Garib, sözlükte; memleketinden uzak olan, hemcinsleri arasında tek olan, bilinmeyen, eşsiz ve nadir³⁴ anlamlarına gelmektedir. Az kullanılmaları sebebiyle

Turki, Kahire: 2001, I, 75; İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Mustafa Seyyid es-Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşad, Giza: 2000, I, 8.

29 Abdullah Ebussuud Bedr, *Tefsiru's-Sahabe*, Beyrut: 2000, s.93; Mustafa Muslim, *Menahicu'l-Mufessirin*, Riyad: h. 1415, s.41.

30 Bkz. Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara: 2010, s.81-85.

31 Musaid b. Süleyman et-Tayyar, *et-Tefsiru'l-Luğavi li'l-Kur'ani'l-Kerim*, Riyad: 1421, s.38.

32 et-Tayyar, *et-Tefsiru'l-Luğavi*, s.39.

33 Bkz. İsmail Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, Ankara: 2014, s.61-65; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s.100-108.

34 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, g-r-b mad.; İbn Faris, *Mekayisu'l-Luğa*, g-r-b mad.; Huseyn b. Muhammed Ragıb el-İsfahani, *el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylani, Kahire: 1961, s.359.

anlamı sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimelere garib, kelime veya söz-deki duruma garabet denir.³⁵ Garib lafızlar Arapçanın inceliklerini bilen ve bu konuda uzmanlaşmış kişilerin bilebileceği kelimelerdir.³⁶

Kur'an'da garib kelimeler vardır. Bu tür kelimelerin garib diye nitelendirilmesi, şazz olmalarından kaynaklanmamaktadır. Bilakis Kur'an bundan münezzehtir. Tevil ehli, diğer kimselerle aynı bilgi seviyesinde olmamalarından ötürü onu, bu şekilde adlandırmışlardır.³⁷ Bu kelimeler, Kureyş lehçesiyle indirilen Kur'an'a diğer Arap lehçelerinden veya yabancı dillerden Arapçaya geçerek Arapçalaştırılan yahut Kur'an'da, az kullanılmasından dolayı manası herkesçe bilinmeyen kelimelerden oluşmaktadır.³⁸

Kur'an'daki garib kelimeleri ifade eden *Garibu'l-Kur'an* terimi, Kur'an'da anlamları kapalı lafızları, Arap dili ve kelimelerinde olduğu şekliyle açıklayan bir ilimdir.³⁹ Kur'an'ın doğru anlaşılmasına yönelik bir çabanın ürünü olan *Garibu'l-Kur'an*'ın *Tercümanu'l-Kur'an* olarak bilinen İbn Abbas ile başladığı söylenebilir. İbn Abbas Mekke tefsir ekolünün kurucusu⁴⁰ olarak bu alanda nam salmış, bu konuda üstün çaba göstermiştir. O: “*Bana Garibu'l-Kur'an hakkında soru sormak istiyorsanız cevabımı Arap şiiirinde arayınız. Zira şiiir Arapların divanıdır.*” demek suretiyle bu konuya dikkat çekmiştir. İbn Abbas'tan bu konuda birçok rivayet bize ulaşmış; aynı zamanda o, bu alanda ilk eser telif eden kişi olarak tarihe geçmiştir.⁴¹ Kendisinden sonra telif edilen luğavi çalışmalara bu eserin kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür.

İbn Abbas'ın genelde garib kelimeleri, müteradifleriyle veya yakın anlamlarıyla yahut kelimenin cümle içerisindeki bağlamına dikkat ederek, açıkladığı görülmektedir. Örneğin; “*بَعْمَهُونَ فِي طُعْيَانِهِمْ بَعْمَهُونَ لِلَّهِ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَدُدُّهُمْ*” ayetinde geçen *بَعْمَهُون* kelimesini “ısrarla sürdürürler” anlamındaki *بِتَمَادُون* kelimesiyle açıklamıştır.⁴³ Nisa Suresindeki “*حُوبًا كَبِيرًا وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا*” ayetinde geçen *حُوبًا كَبِيرًا* kısmını “büyük günah” anlamında “*إثما كبيرا عظيما*” şeklinde açıklamıştır. Ayetteki

35 Hüseyin Elmalı ve Şükrü Arslan, “Garib”, *DİA*, XIII, 374.

36 Ebu Hayyan Muhammed Yusuf el-Endelusi, *Tuhfetu'l-Erib bima fi'l-Kur'ani mine'l-Ġarib*, thk. Semir el-Meczub, Beyrut: 1983, s.40.

37 Mustafa Sadık Rafii, *İcazu'l-Kur'an ve Belaġatu'n-Nebeviyye*, Beyrut: 2005.

38 İsmail Cerrahoġlu, “Garibu'l-Kur'an”, *DİA*, XIII, 379.

39 Şeyh Hamdi, *et-Tefsiru'l-Luġavi li Garibi'l-Kur'an biş-Şi'ri'l- Arabi inde İbn Abbas*, Kahire: 2007, s.163; İsmail Aydın, *Filolojik Tefsir*, s.137.

40 Fatih Kesler, *Mekke Ekolu*, Ankara: 2005, s.33.

41 İsmail Cerrahoġlu, “İbn Hişam ve es-Siresindeki Garibu'l-Kur'anı”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi (AÜİFD)*, 3 (1977), s.4.

42 Bakara, 2/15, “*Allah da kendileriyle alay eder ve azgınlıklarında onlara mühlet verir; böylece onlar bir müddet başıboş dolaşırlar.*”

43 es-Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Suudi Arabistan: t.y., II, 6.

44 Nisa, 4/2, “*Yetimlere mallarını verin, temizini verip murdarını almayın, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü böyle yapmanız gerçekten büyük bir günahtır.*”

45 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 337.

حوب kelimesinin Habeşçeden Arapçaya girdiği İbn Abbas tarafından bildirilmekte tedir.⁴⁶

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere; İbn Abbas'ın garib kelimelerin tefsiri konusunda çığır açtığını, yeni ufuklar kazandığını, luğavi tefsir alanında öncülük yaptığını söylemek mümkündür.

1.2 Kabile Lehçeleri

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim Kureyş lehçesiyle indirilmiştir. Bununla birlikte Kur'an diğer Arap kabilelerinin kullandığı kelimeleri kullanmış; adeta Arap dilini kucaklamıştır. Kur'an, icazının ve fesahatinin gereği olarak diğer kabileleri dışlamayarak, onların en fasih ve muktezayı hali, en güzeli ifade edecek kelimelerini seçmiş, bunu Hicaz veya Kureyş lehçesiyle harmanlamıştır.⁴⁷ Bu harmanlama dildeki standartlaşmayı en fasih olanın üzerinden gerçekleştirerek, Kur'an Arapçası olarak ifade edebileceğimiz fasih Arapçayı teşekkül ettirmiştir. Yedi harf üzere indirilmesindeki hikmetlerden birisi olarak ifade edilebilecek olan bu durum, tartışmalı da olsa yedi Arap kabilesinin lehçesi olarak gösterilmiştir. Nitekim Kur'an'da bu kabilelerin kelimeleri mevcuttur.⁴⁸

Sahabe, Kur'an'da geçen diğer Arap kabilelerin lehçelerine ait kelimeleri luğavi tefsir sadedinde çokça kullanmışlardır. İbn Abbas bu alanda yine öncülük eden sahabilerdendir. Kendisinden Kur'an'da geçen diğer kabilelerin lehçeleriyle ilgili birçok rivayette bulunulmuştur. Örneğin ⁴⁹ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ⁴⁹ ayetinde geçen سَامِدُونَ kelimesinin Yemen lehçesinde oyalanmak, süre istemek, eğlenmek, yüz çevirmek, anlamlarına geldiği İbn Abbas'tan nakledilmektedir.⁵⁰ كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا⁵¹ ayetindeki مَسْطُورًا kısmını yazılmış manasındaki مكتوبا ile tefsir ederek Himyer lehçesinde kitaba اسطورا denildiğini ifade etmiştir.⁵²

Netice itibarıyla İbn Abbas lehçe bilgisiyle bu alanda önemli açıklamalarda bulunmuş, luğavi tefsirin öncüsü olarak bu alandaki yeteneğini de tebarüz ettirerek tefsircilerin lehçe bilgisine sahip olmadan sağlıklı tefsir yapamayacaklarını ortaya koymuştur.

1.3 Muarreb

Muarreb; Arap diline, Arapça kelime kalıplarına uyarlanarak girmiş olan ya-

46 es-Suyuti, *el-İtkan*, II, 89.

47 Abdülhak b. Ğalib el-Endelusi İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut: 2001, I, 52.

48 İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, I, 51-52.

49 Necm 53/61, "Ve siz gaflet içinde oyalanmaktasınız"

50 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 283.

51 İsra, 17/58, "Bu, Kitap'ta (levh-i mahfuz'da) yazılıdır."

52 es-Suyuti, *el-İtkan*, II, 91.

1.4 el-Vucuh ve'n-Nezair

Sözlükte yüz, bir nesnenin karşısındaki şey, ön ve önde olan, anlamlarındaki *veh* kelimesinin çoğulu olan *vucuh*⁶³ ve bir şeyin eşi, benzeri ve dengi, mukabili, anlamındaki *nazire* kelimesinin çoğulu olan *nezair*⁶⁴ kelimesinden oluşan *vucuh* ve *nezair* terkibi; *Ulumu'l-Kur'an*'ın alt disiplini olarak, Kur'an'da bir kelimenin aynı harekeyle ve lafızla Kur'an'ın birçok yerinde geçmesi ve geçtiği her yerde değişik anlamlar kazanmasıdır.⁶⁵ Buna göre *vucuh* manalarda, *nezair* lafızlarda gerçekleşen bir olaydır.

Vucuh ve *nezair* ilmi luğavi tefsire dayanan en eski *Ulumu'l-Kur'an* disiplini olup bu konudaki öncülük sahabeden İbn Abbas'a aittir. Ondandır birçok rivayet bize ulaşmıştır. Bu rivayetler İkrime ve Ali b. Ebi Talha kanalıyla İbn Abbas'tan nakle edilmiştir. Aşağıda yer alan rivayetler buna örnektir.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayette kendisi şöyle demiştir: “*Kur'an'da yer alan bütün ricz kelimeleri azap anlamına gelmektedir.*”⁶⁶ Yine kendisinden nakledilen başka bir haberde: “*Kur'an'da yer alan bütün tesbih kelimeleri salat (namaz), sultan kelimeleri hüccet (delil, kanıt) anlamına gelmektedir.*”⁶⁷ demiştir.

İbn Abbas'ın bu ilimde gösterdiği gayret ve verdiği katkılar, edebiyat, nahiv, fıkıh alanında yazılan *el-Eşbah ve'n-Nezair* türündeki eserlerin lokomotif olmuştur.⁶⁸

Bu türdeki eserler dilsel inceliklere yer vermeleri, hüküm çıkarmak için uzun bir tefekkür döneminden sonra vücut bulmalarıyla temayüz etmektedir. Ayrıca bu tür eserler müteradif veya yakın anlamlı kelimelere, mecazi anlamlara, mecaz-ı mürsel vb. hususlara yer vermektedirler.⁶⁹ Neticede siyak ve sibaka bakılarak, cümle düzeyinde anlam göz ardı edilmeden kelimeler bağlamına dikkat edilerek sözcüklere anlam verilmiştir. Bunun dilbilimdeki karşılığı, anlambilimin çokanlamlılık (polysemy) alanıdır.

1.5 Şiirle İstişhad

Sözlükte tanık getirmek, şahit istemek⁷⁰ anlamına gelen *istişhad*; dilbilimde bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek⁷¹ veya bir kural

63 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, v-c-h mad.

64 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, n-z-r mad.

65 Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzi, *Nuzhetu'l-Eyuni'n-Nezair fi İlmi'l- Vucuhi ve'n-Nezair*, thk. Muhammed Abdulkerim, Beyrut: 1984, s.83.

66 Suyuti, *el-İtkan*, II, 136.

67 Suyuti, *el-İtkan*, II, 136.

68 Bedr, *Tefsiru's-Sahabe*, s.113.

69 Bkz. Huseyn Muhammed ed-Dameğani, *el-Vucuh ve'n-Nezair li Elfazi Kitabillahi'l-Aziz*, thk. Arabi Abdulhamid Ali, Beyrut: t.y., s.236.

70 Mahmut b. Ömer ez-Zemahşeri, *Esasu'l-Belağa*, thk. Muhammed Basil, Beyrut: 1998, ş-h-d mad.; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, ş-h-d mad.

71 İsmail Durmuş, “İstışhad”, *DİA*, XXIII, 396.

ortaya koymak için Kur'an'dan veya Arap dilinde yetkin olan Arapların sözlerinden delil getirmek anlamında kullanılır.⁷² Delil getirilen örneğe şahid (çoğulu *şevahid*) denir. Bazı eserlerde *istişhad* yerine *ihticac* ve istidlâl kelimeleri de kullanılmıştır.⁷³

Kur'an, İslam medeniyetinin zuhur etmesinde daima Müslümanlara yön vermiştir. Fetihlerin sürdüğü Hz. Ömer devrinde Kur'an'ı yanlış okumalardan kayı naklanan lahn başlamış; Kur'an'ın toplatılması, çoğaltılması, harekelendirilmesinin de temelinde bu olay önemli rol oynamıştır.⁷⁴ Bu da beraberinde şiirle istişhadi getirmiştir.

Luğavi tefsir açısından, şiirle istişhadın da bu dönemlere denk geldiği söylenebilir. Kur'an'da yer alan garib kelimelerin tefsirinde sıkça kullanılan şiir, Kur'an indirilmeden önce Arap dilinin sanat ve üslup bakımından ulaştığı mevkiyi göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Şiirle istişhad sahabe döneminde başlamıştır. Sahabeden bu konuda birçok nakil günümüze ulaşmıştır. Hz. Ömer'den gelen şu rivayet bunu desteklemektedir: ⁷⁵ *تَخَوَّفَ أَوْ تَأْخَذُهُمْ عَلَى تَخَوَّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ* Hz. Ömer sormuş. Huzeyl kabilesinden bir adam kelimenin kendi lehçelerinde azaltmak, eksiltmek anlamında olduğunu söyleyerek buna şiirden şu beyti delil getirmiştir: *تخوف الرجل منها نامكا فردا كما تخوف عود النبعة السفن* *Taşdığı yük devenin hörgücünü, keserin nebâ ağacını (akdiken ağacı) eksilttiği gibi eksiltti.* Bunun üzerine Hz. Ömer: *“Ey İnsanlar! Divanınız, cahiliye şiirini belleğiniz. Zira kitabınızın ve kelimelerinizin tefsiri ondadır.”* demiştir.⁷⁶

Şiirle istişhad konusunda İbn Abbas yetkin sahabilerdendir. Kendisine nisa pet edilen *Mesailu Nafi İbn Ezrak an Abdullah b. Abbas*⁷⁷ adlı eserde bunun birçok örneğini vermiştir. Buna bir örnek vererek İbn Abbas'ın cahiliye şiirini delil olarak tefsirde ne denli önemsediyini göstermekle yetineceğiz. Nafi b. Ezrak İbn Abbas'a: *“İnkâr edenlere ne oluyor, sana doğru sağdan soldan topluluklar halinde koşuyorlar”* mealindeki ⁷⁸ *عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ* kelimesinin ne anlama geldiğini sorduğunda İbn Abbas ona cevaben Ubeyd b. el-Abras'ın: *“Ona koşarak gelip minberinin etrafında halka (bir grup) oluşturdular”* anlamındaki şu beytiyle cevap vermiştir: *فجاءوا بهرعون اليه حتى يكونوا حول منبره عزينا*.⁷⁹

72 Muhammed Ali et-Tehanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Funun*, thk. Ali Dahruc, Abdullah Halidi, Corc Zinati, Beyrut: 1996, şahid mad.

73 Durmuş, “İstişhad”, *DİA*, XXIII, 396.

74 Harun Ögümü, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II. /VII Asır Çerçevesinde)*, İstanbul: 2010, s.73.

75 Nahl, 16/47, “Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş yavaş tüketerek cezalandırmayacağından (emin mi oldular?) Kuskusuz Rabbin çok şefkatli, pek merhametlidir.”

76 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Beyrut: 2006, XII, 332.

77 Bkz. *Mesailu Nafi İbn Ezrak an Abdullah b. Abbas*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dali, Caffan ve'l-Cabi, Kıbrıs: 1993.

78 Mearic, 70/37.

79 *Mesailu Nafi İbn Ezrak an Abdullah b. Abbas*, s.85.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi İbn Abbas ayetteki bazı anlaşılmayan kelimeleri şiirden delil getirerek açıklama cihetine gitmiştir. İstişhadda kullandığı beyitler, cahiliye şairlerinden el-Aş'a, Evs b. Hucr, İmrullkays, Zuheyr b. Ebi Sul'ma, Nabiğa ez-Zubyani; İslami dönem şairlerinden Abdullah b. Revaha, Hassan b. Sabit, Ka'b b. Zuheyr, Ömer b. Ebi Rebia gibi şairlere aittir. Bu şairler ya *cahiliyyun* veya *muhadramundan*⁸⁰ olup bunların şiirleri hüccet kabul edilmektedir.⁸¹

Özetle söylemek gerekirse İbn Abbas dilbilimin, kelimelerin anlamını açığı layan sözlükbilim alanında şiiri de tanık göstererek izahlarda bulunmuştur. Bir anlamda bu alanın öncülüğünü yapmış, kendisinden sonra bu sahada çalışan âlimlere ufuk açarak ve yöntem belirleyerek, Kur'an tefsirinin hizmetinde bunu kullanmıştır.

Sonuç

Sahabe Kur'an'ı tefsir ederken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemlerde dikkat çeken husus Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsir ederken kullandığı yöneme gösterdikleri bağlılıktır.

Sahabiler çoğunlukla Arap olmaları vesilesiyle her ne kadar aynı bilgi ve kültür birikimine sahip olmasalar da dilin selikasına, fesahat ve belağatına aşinalıkları dolayısıyla Kur'an'ı yorumlarken bunu dikkate almışlardır. Kur'an'ı tefsir ederken Hz. Peygamber'den kendilerine bir rivayet ulaşmaması durumunda kendi reylerini devreye sokmuş, bu şekilde probleme çözüm yolu aramışlardır. Bu çözüm yolu Arap dili ve belağatına dayalı luğavi bir tefsir yönelişi olarak ifade edilebilir. Bu yöneliş İbn Abbas ve diğer seçkin sahabiler arasında gözlemlenmektedir. İbn Abbas'ın vucuh ve nezair, Garibu'l-Kur'an, Arap lehçeleri, şiirle istişhad konusundaki görüşleri bu hususta onu öncü kılmış; Mekke tefsir ekolünün kurucusu olarak da mümtaz bir konuma yükseltmiştir.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'den sonra Kur'an'ı tefsir eden sahabe, bize bunun anahtarı konumundaki usul dairesini özlü bir şekilde sunmuş; daha sonra bu daire genişleyerek günümüze ulaşmıştır. Sahabe bu usulde luğavi yönelişi en önemli enstrüman olarak kullanmıştır.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mucemu'l-Mufehres li Elfazi Kur'ani'l-Kerim*, Kahire: Daru'l-Hadis, t.y.
- Aydın, İsmail, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

80 Şairlerin tabakaları için bkz. Ebu Ali Hasen el-Kayravani İbn Reşik, *el-Umde fi Mehasiniş-Şi'ri ve Edabihi ve Nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: 1981, I, 99; Abdulkadir b. Ömer el-Bağdadi, *Hizanetu'l-Edeb ve Lubbu Lisani'l-Arab*, Kahire: 1997, I, 5-6.

81 Bağdadi, *Hizanetu'l-Edeb*, I, 5-6.

- Bağdadi, Abdulkadir b. Ömer, *Hizanetu'l-Edeb ve Lubbu Lisani'l-Arab*, Kahire: Mektebetu Hanci, 1997.
- Bedr, Abdullah Ebussuud, *Tefsiru's-Sahabe*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2000.
- Cerrahoğlu, İsmail, "İbn Hişam ve es-Siresindeki Garibu'l-Kur'an", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi (AÜİFD)*, 3 (1977).
- Dameğani, Huseyn Muhammed, *el-Vucuh ve'n-Nezair li Elfazi Kitabillahi'l-Aziz*, thk. Arabi Abdulhamid Ali, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.
- el-Endelusi, Ebu Hayyan Muhammed Yusuf, *Tuhfetu'l-Erib bima fi'l-Kur'ani mine'l-Ğarib*, thk. Semir el-Meczub, Beyrut: el-Mektbetu'l-İslami, 1983.
- el-İsfahani, Huseyn b. Muhammed Ragıb, *el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylani, Kahire: Şeriketu ve Matabaatu Mustafa el-Bani, 1961.
- es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b.Ebi Bekr, *el-Muzhir fi İlmi'l-Luğa ve Envaiha*, Şerh: Muhammed Ahmed Cadu'l-Mevla Bek, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Ali Muhammed el-Bicavi, Beyrut: el-Mektebetu'l-Arabiyye, 1982.
- _____, *ed-Durerul-Munteşira fi'l-Ehadisi'l-Muştehir*, thk. Muhammed b. Lutfi es-Sebbağ, Riyad: İmadetu Şuuni'l-Mektebe, t.y.
- et-Tayyar, Musaid b. Suleyman, *et-Tefsiru'l-Luğavi li'l-Kur'ani'l-Kerim*, Riyad: Daru İbni'l-Cevzi, 1421.
- İbn Atiyye, Abdulkhak b. Ğalib el-Endelusi, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdusselam Abduşşafi Muhammed, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Faris, Ebu'l-Hasan Ahmed, *Mekayisu'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesir, İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşad, Giza: Muessesetu Kurtuba, 2000.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, 1999.
- İbn Reşik, Ebu Ali Hasen el-Kayravani, *el-Umde fi Mehasiniş-Şi'ri ve Edabihi ve Nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: Daru'l-Cil, 1981.
- İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nuzhetu'l-E'yuni'n-Nezair fi İlmi'l- Vucuhi ve'n-Nezair*, thk. Muhammed Abdulkarim, Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1984.
- Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Kesler, Fatih, *Mekke Ekolu*, Ankara: AkçağYayınları, 2005.
- Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2006.
- Mesailu Nafi İbn Ezrak an Abdullah b. Abbas*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dali, Kıbrıs: Caffan ve'l-Cabi, 1993.
- Müslim, Mustafa, *Menahicu'l-Mufessirin*, Riyad: Daru'l-Muslim, h. 1415.
- Öğmüş, Harun, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II. /VII Asır Çerçevesinde)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.
- Şeyh, Hamdi, *et-Tefsiru'l-Luğavi li Garibi'l- Kur'an biş-Şi'ri'l-Arabi inde İbn Abbas*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 2007.

- Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Kahire: Hicr, 2001.
- Tehanevi, Muhammed Ali, *Keşşafu Istilahati'l-Funun*, thk. Ali Dahruc, Abdullah Halidi, Corc Zinati, Beyrut, Mektebetu Lubnan, 1996.
- Zemahşeri, Mahmut b. Ömer, *Esasu'l-Belaġa*, thk. Muhammed Basil, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.